

JOSIP OSTI

O pismih pisateljev in epistolarni literaturi (II)

Pismo je v neposredni povezavi s pisavo in s pismenostjo, ki sta prišla k nam, kot veliko drugega v evropsko kulturo, iz stare Grčije. V antični književnosti je imelo pismo oziroma dopisovanje velik pomen in je bilo del retorike ali govornišva, ki je prve in dolgo nepresežene vrhove doseglo prav v stari Grčiji in Rimu. Med najpomembnejšimi pismi državnikov in pisateljev iz tega zgodnjega obdobja so, recimo, pisma Julija Cezarja, Marka Tulija Cicera in Plinija Mlajšega. Med srednjeveškimi dopisovanji izstopa dopisovanje med filozofom in teologom Abelardom in Eloizo. Nemški epistolarni slog v šestnajstem stoletju je dosegel vrh v Luthrovih pismih. Po mnenju mnogih so med tako imenovanimi modernimi narodi Francozi umetnost pisanja pisem pripeljali do največje popolnosti. Številna zanimiva in dragocena pisma so zapustili mnogi francoski pisatelji. V šestnajstem stoletju, med drugimi, Rabelais in Montaigne, v sedemnajstem Racin, Boileau, La Fontaine, v osemnajstem Diderot, Rousseau, ki je zapustil dva tisoč petsto pisem, ter Voltaire, v zapuščini katerega jih je ostalo še več, okrog deset tisoč, in mnogi drugi. Med vzore epistolarnega žanra se na posebno mesto uvrščajo Goethejeva pisma gospe Stein ter njegovo dopisovanje s Schillerjem, pa tudi Balzacova, Flaubertova in pisma mnogih drugih pomembnih pisateljev. Pozneje, v dvajsetem stoletju, se je živelo hitreje in novejša sredstva komuniciranja so zmanjševala oddaljenosti med ljudmi, kar je vplivalo na značaj

in pomen pisem, za katera so praviloma potrebni samota, tišina in zbranost ter predvsem pristen odnos do drugega; tudi v tem času najdemo veliko podobnih primerov dopisovanja, recimo, Rilkejeva ali Proustova pisma. Sicer pa lahko pisma, različna po vsebini in slogu, razvrstimo na osebna in javna, na tista, v katerih se govori le o osebnih zadevah, ali ona, ki so širšega pomena. To se nanaša zlasti na tako imenovana estetična, etična oziroma moralistična, filozofska in podobna, v katerih se, kot v dopisovanju med Goethejem in Schillerjem, sporočajo in pojasnjujejo lastni ustvarjalni nazori ali se govori na splošno o lepem v umetnosti. Med tistimi, ki so namenjena tudi drugim, ne le posameznemu prejemniku, so poleg Pascarovih *Pisem provincialcu*, recimo, Montesquieujeva *Perzijska pisma* ali Voltairova *Angleška pisma*. Sto štiriin-dvajset Senekovih pisem Luciliju predstavlja najbolj znana esejistična pisma. Epistolarna forma ni bila primerna le za esejistične obravnave različnih tem in problemov, temveč je pogosto uporabljena tudi v potopisni literaturi in celo v poeziji. Ena od zvrsti romana se že dolgo imenuje roman v pismih.

Začetke romana v pismih najdemo v antiki, kajti tudi ta zvrst ima korenine v helenističnem obdobju in pozni antiki oziroma izvira iz zbornikov pisem, ki so medsebojno na tak ali drugačen romanesken način povezana in v katerih so obravnavana predvsem moralna in filozofska vprašanja (na primer Horacijeve *Epistole*) ali tista, ki govorijo o ljubezni (Ovidijeve *Heroide*). Posebno od srednjega veka naprej se ta tradicija razživlja in razvija. Trdijo, da je dal polno romaneskno obliko epistolam angleški pisatelj Richardson v malomeščanskem sentimentalnem romanu *Pamela*, ki je izšel leta 1740. Ta roman je imel velik uspeh in čeprav so ga nekateri parodirali, je spodbudil mnoge, ki so posebno pri pisanju ljubezenskih romanov posnemali to epistolarno obliko. Med takimi so Rousseaujeva *Nova Eloiza* iz leta 1761, Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja* iz leta 1774, de Laclosova *Nevarna razmerja* iz leta 1782, feministična romana *Madame de Staël Delfina* in *Corine* iz leta 1802 oziroma 1807 in druga. V tovrstnih romanih, ki jih je bilo pozneje veliko, epistolarna oblika kaže svoje posebnosti in možnosti zlasti v razkrivanju emocij oziroma notranjega človekovega življenja in medsebojnih človeških odnosov.

V enem izmed zgodnjih pisem Mileni Kafka piše o prvem uspehu Dostojevskega oziroma o tistem, kar se je zgodilo z rokopisom njegovega prvega romana *Bedni ljudje*. Ko je dal Dostojevski dokončan roman v branje svojemu sostanovalcu, pisatelju Grigorjevu, ga je ta navdušen odnesel takrat zelo znanemu kritiku Nekrasovu. Naslednje noč sta skupaj prišla k Dostojevskemu in Nekrasov mu je na tem prvem srečanju povedal, da ga ima za literarno upanje Rusije. Dostojevski je to noč vedno omenjal kot svojo najsrečnejšo, in ko sta Nekrasov in Grigorjev odšla, je tudi zajokal. Svoje občutke je opisal takole: "Ta prekrasna človeka! Kako sta dobra in plemenita! Kakšen nizkotnež sem jaz. Ko bi lahko pokukala v mojo dušo! Ko bi jima to povedal, mi ne bi verjela." Po Kafkovem mnenju se v skrivnost te zgodbe ne more prodreti z razumom. Tega ne bi niti poskušal. Spomnil bi le na to, da je prvi roman Dostojevskega *Bedni ljudje*, ki

je izšel leta 1846, roman v pismih in da so moto tega romanesknega dopisovanja med Makarom Aleksijevičem Devuškinom in Varvaro Aleksejevno Dobrosjolovo besede kneza V. F. Odojevskega: "Oh, ti naši pripovedniki! Ne da bi napisali nekaj koristnega, prijetnega, kar bi človeku bilo v veselje, ampak ti izkopavajo iz zemlje to, kar je najbolj skrito in najbolj neznamno! ... Pri moji veri je to podobno: bereš ... nehote se zamisliš – in že ti vse mogoče neumnosti silijo v glavo; prav zares bi jim prepovedal pisati; da, kratko in malo čisto prepovedal." To mnenje, se mi zdi, po eni strani soglaša z mišljenjem Dostojevskega o sebi, po drugi pa kaže na odnos bralcev do del, v katerih pisatelji razkrivajo temno plat življenja in mračne globine človekove duše. Prav o tem piše Dostojevski v svojem prvencu: o človeku, ki je tako sebi kot drugemu največja uganka. O skrivnosti njegove neprozorne psihe in protislovljivih njegove narave. O njegovih nepričakovanih, presenetljivih in nerazložljivih ravnanjih in vedenju do drugega. O življenju in medčloveških odnosih v svetu, ki je tako kot človekova notranjost brezizhodni labirint. In nenazadnje o nesreči, ki je, kot zvemo iz *Bednih ljudi*, "nalezljiva bolezen", v katero človeka pahne revščina, zlasti pa neuresničeno hrepenenje po ljubezni, kar je v tem romanu združeno.

Kruto življenje *bednih ljudi*, kar sta, vsak na svoj način, tako Makar, starejši nižji uradnik, prepisovalec, ki živi samsko življenje, kot Varvara, sirota, ki se kljub krhkemu zdravju preživlja s težkim delom, nam razkrivajo njuna pisma, iz katerih zvemo veliko o njem, o njej in njuni zvezi, ki se po številnih zapletih konča z Varvarino poroko z neljubljenim bogatim Bikovom, kar ju za vedno loči. Natančneje povedano, s to poroko – ne iz ljubezni, temveč iz nuje – se končuje njuno dopisovanje, ki ju je povezovalo in jima z medsebojnim prijateljskim razumevanjem lajšalo in osmišljalo težko življenje.

Makar, ki je po lastnih besedah navaden, majhen človek z "nesrečno usodo", živi skromno, skrito, v pomanjkanju, brez veselja, brez prijazne prijateljske besede, v kotih, najetih pri tujih ljudeh. Kljub temu se rad odreka tudi najpotrebnejšemu, samo da bi olajšal Varvarino življenje. Kar se sklada z njegovo ugotovitvijo, da je človek včasih čuden. Posebno ko "zablodi v svojih lastnih čustvih" in ko se mu zaneti "ogelj v srcu". Čeprav se zaveda, da nima sloga, v pismih govori "iz duše, iz čistega srca" in lahko rečemo, da je slog govornice usklajen prav z utripom njegovega srca. Njegova v začetku očetovska naklonjenost prerašča v močno ljubezen. Varvara mu pomeni vse v življenju. Živi, kot pravi, samo zaradi nje. Zaradi nje oziroma svoje ljubezni, česar se tudi ona zaveda, je pretrpel veliko duševnih muk, ponižanj in se na koncu znašel v še bolj žalostnem položaju, kot je bil nekoč. Spoznal je, da ubogega človeka nihče ne upošteva in ne spoštuje ter s tem zgubil "spoštovanje do samega sebe". Znašel se je, zlasti po tem, ko se je vdal alkoholu, v več kot žalostnem položaju. Občutil je "sram revnega" v tolikšni meri, da ga je bilo "sram živeti". S spoznanjem, da je praviloma "dober človek v revščini in zapuščen", ji piše: "Izgubljen sem, izgubljena sva oba, oba skupaj za vedno izgubljena."

Varvarina usoda potrjuje to njegovo ugotovitev. Ko zapusti rojstni kraj in začne življenje v Peterburgu oziroma po smrti staršev in mladega Pokrovskega, do katerega je čutila več kot prijateljstvo, se začnejo njene nesreče. V enem izmed pisem Makaru, ki ga ima za najnesrečnejšega človeka, ker "vse jemlje k srcu" in "sočustvuje z vsem", ugotavlja, da nad njiju "prihajajo nesreča nad nesrečo".

To njuno stopnjevano posamezno in skupno življenjsko nesrečo delajo še očitnejšo pogosto ponavljajoče se nežne besede v Makarevih pismih, kot so: golobček moj, golobica moja, dušica, angelček, ljuba moja, detece moje, zvezdica prekrasna, sirotica moja uboga, prijateljček moj ... in njegovi opisi pomladi, ki vzbuja "nežne občutke in nežna sanjarjenja", o katerih ji piše. Na podlagi pomladanskih rožnatih barv pride črnina njunih življenj še bolj do izraza. Posebno zanimivo je, kar v pismih govorita o pismih. Varvara meni ne samo, da so "pisma dobra stvar" proti dolgčasu, temveč da mu piše o težavah svojega srca, čeprav ve, da je o tem težko pisati, toda upa, da jo bo mogoče razumel. Zaveda se, da je do nje zelo dober, zaradi česar se je navezala nanj "z vso dušo" in ga "ljubi, močno, silno, z vsem srcem". Ko pa se preda svoji bridki usodi, pusti njegova pisma v svojem dotedanjem stanovanju.

Makar, ki ji je v pismih izpovedal čustva – čeprav v zadnjem pravi, da bo tudi on srečen, če bo ona srečna – ostaja po Varvarini poroki zaskrbljen in izgubljen. Ne verjame, da je bilo to zadnje pismo, kajti rad bi ji še naprej pisal, in sklenil je, da bo pisal, "samo da bi pisal" in da bi ji čim več napisal.

Bedni ljudje Dostojevskega so torej roman dopisovanja, kar so tudi podobni romani, v katerih gre za obojestranska pisma. Obstajajo pa romani, v katerih je bralcu predočena romaneskna zgodba zgrajena le iz pisem enega izmed udeležencev dopisovanja. V novejši književnosti je tak po svoje pretresljiv roman v pismih Venjamina Kaverina *Pred ogledalom*, ki je izšel leta 1972. Roman *Pred ogledalom* je drugačen od Kaverinovih zgodnjih modernistično-formalističnih in hoffmannovsko fantastičnih ali poznejših del, ki jih je oblikovala posebna zvrst humorja in ironije. Nastal je, po njegovem priznanju, iz tujega gradiva oziroma iz zapuščine pisem, ki jih je, kot zvemo iz kratke avtorjeve spremne besede, Jelizaveta Turajeva petindvajset let pisala Konstantinu Karnovskem. Gre za osebi, ki sta zapustili vidne sledi v ruski in svetovni kulturi v začetku dvajsetega stoletja. Njena pisma je Kaverin, uporabljajoč pravico romanopisca, dopolnil le z veznim pripovednim tkivom. Ohranjena avtentičnost pisem, ki daje romanu utrip neposrednega življenja in utrip srca človeka iz krvi in mesa, zastavlja vprašanje meje med dokumentom in umetnostjo. Kaverin je na to vprašanje odgovoril tako, da je roman, ki je plod ne le prejetih pisem, temveč tudi raziskovanja, iskanja in zbiranja dokumentacije o njihovi avtorici in v njih omenjenih dogodkih, imenoval roman-resnica in ga opredelil kot "literaturo dejstev". Pisma so pričevanje o razburljivem času v prvih desetletjih dvajsetega stoletja in o osebnosti slikarke Lize Turajeve, o njeni ljubezni do umetnosti, ki se ji je posvečala tudi v Parizu, in do človeka, od katerega je bila ločena, ki je ostal v Rusiji in je svojo ustvarjalno identiteto uresničil v znanosti. Zanimiva so

tudi kot literarni fenomen, kajti njihova vsebina potrjuje, da življenje vendar piše romane, njihova literarna kvaliteta pa priča, da literature ne pišejo le tisti, ki imajo sebe ali ki jih imajo drugi za pisatelje.

V pismu iz leta 1910, s katerim se začneja Kaverinov roman, Liza ugotavlja, da je "popolna odkritost obvezna v prijateljstvu", toda hkrati se zaveda, da je človek do drugih ljudi lahko odkrit le do določene stopnje. Njena pisma Karnovskemu so odkrita, torej ljubezenska in hkrati prijateljska, po čemer je njena ljubezen do njega drugačna in višja kot tista, ki jo čuti do soproga ali ljubimcev. Kajti le v takšnih pismih je lahko z moškim, do katerega je čutila "duhovno bližino", kljub oddaljenosti delila dvome, upanja in želje. Želela se je posvetiti predvsem svoji prvi in zadnji ljubezni – slikarstvu, in to ji je, kljub številnim težavam, uspelo.

Lizina pisma niso le "traktat o ljubezni" do slikarstva, ki mu je "dala vso svojo duhovno strast", in do človeka, na katerega je po odhodu iz Rusije, kjer je doživela kaotična leta vojnega brezumja, in po nastanitvi v Parizu, kjer, po njenih besedah, "dobiš cel svet in izgubiš dušo", ostala čvrsto navezana. Iz pisem izvemo še marsikaj. Ne le o njenem "iskanju sebe", ki se je začelo, preden je svojevoljno zapustila Rusijo, do časa, ko je zaprosila za dovoljenje za vrnitev, o njeni "želji po življenju", ki ga osmišlja le umetnost, ki si prizadeva izraziti ljubezen. Tudi skozi prizmo duha in duše slikarke, ki se je vsa predajala delu z vero v lepoto in dobroto, se pred nami prelamljata svetloba in tema časa prve svetovne vojne in državljanske vojne v Rusiji, ki je z nasiljem in upanjem v boljše čase neizbrisno zaznamoval večji del dvajsetega stoletja.

Mogoče je, kot so nekateri že poskušali, vzporejati pisma Lize Karnovskemu, večinoma pisana iz Pariza, s pismi Eloize Abelardu. Med njimi, kot tudi med Eloizo in Lizo, ki so je imenovali tudi Eloiza, je mogoče opaziti mnoge podobnosti, pa tudi razlike, tako da ju ni mogoče enačiti. V obeh primerih gre za globoko ljubezen, ki kljub temu, da se ne uresničuje v skupnem življenju, sega čez mnoge življenjske ovire. Predvsem po zaslugi pisem, ki o tem najbolj pričajo. Gre torej za ljubezen, ki je po besedah Vladimirja Solovjeva, ki se jih Liza spominja, najbolj enostaven način spoznanja sveta; pravo bistvo človeka vidi samo tisti, ki resnično ljubi. Obe, Liza in Eloiza, pa tudi osrednja lika *Bednih ljudi*, Makar in Varvara, se uvrščajo med tiste, ki jih je, kot pravi Hamsun, Bog kaznoval z ljubeznijo, njena zgodovina pa se je pretvorila v pisma. Hkrati pa potrjujejo, da pismo spreminja človeka, ki se loti peresa in se odpre drugemu človeku. Morda tudi tistega, ki ga prejme.